

Літери... 3

Nowe litery tylko dla Słowian

Spółgłoski historycznie miękkie

Języki słowiańskie wyróżniają się tendencją do zmiękczenia spółgłosek przed niektórymi samogłoskami i półsamogłoskami: *i, ĭ* (tak zwany *jer miękki*, o którym będzie jeszcze mowa), *j, e, ě* (o której była już mowa przy okazji litery *i*). Pierwsza fala zmiękczenia nastąpiła jeszcze w czasach, gdy Słowianie stanowili jeden lud i to w jej wyniku powstały charakterystyczne spółgłoski: *sz, ź, cz, c*. Późniejsze fale miały już miejsce wybiórczo w różnych językach i objęły również spółgłoski *dź* i *dz*. Ślady tego mamy po dziś dzień w wymianie głosek: *ręka* – w *ręce* (w tym przypadku ukraiński zachowuje się jak język zachodniosłowiański: *ruká* – w *rucí*, w przeciwieństwie do rosyjskiego *w rukie*). Z tej historii płyną dwie konsekwencje:

- mimo, że spółgłoski *sz, ź, cz, dź, c, dz* są dzisiaj wymawiane twardo, to jednak czasem zachowują się jak miękkie – dlatego np. *towárysz* – *towáryszewi* jak *didúś* – *diduséwi*, a nie jak *táto* – *tátowi*;
- trzeba było wymyślić sposób zapisu tych głosek, których nie znali ani Rzymianie, ani Grecy – stąd na Zachodzie wymyślone przez Czechów łacińskie dwuznaki *sz, cz*, a na Wschodzie – nowe litery uzupełniające alfabet grecki.

Nowe litery cyrylicy zapożyczone zostały z jeszcze wcześniejszego słowiańskiego pisma – głągolicy.

Ж ж Ж ж (же)

To pierwsza litera w alfabecie, która została wymyślona specjalnie dla Słowian, gdyż Grecy takiej głoski nie znali. Chodzi o *ź*, a skojarzenie dźwięku z literą jest w tym przypadku raczej niemożliwe; można jej kształt skojarzyć z żukiem.

Spółgłoska *ź* może czasem odpowiadać polskiemu *dz*: *mezá* – *miedza*, *jiżá* – *jedzenie*. Inny możliwy odpowiednik to *g* – w wyrazach zapożyczonych z łaciny, do polskiego przez niemiecki, a do ukraińskiego przez francuski i rosyjski: *žest* – *gest*, *Ženéwa* – *Genewa*.

Możemy potrenować czytanie na słowach:

жа́ба
жебра́к
жа́рт
жахлі́во
межа́
дуже відва́жний жу́к
жо́втий

‘bardzo odważny żuk’
(trzeba wrócić do różnych wymian w)

i kilku zapożyczonych:

же́ст
інжене́р

гара́ж
жандáрм

Ц ц Ц ц (це)

Oznacza *c* i rozpoczyna całą serię słowiańskich liter umieszczonych na końcu alfabetu. Pisana litera *ц* wygląda dokładnie tak jak *u*, tylko z ogonkiem.

Ukraińskie *c* zwykle odpowiada polskiemu *c*. Przy tym w języku ukraińskim obowiązuje zasada, że *c* pozostaje twarde przed *e* i *y*, a w pozostałych miejscach jest zawsze miękkie (*ć*). Istnieją pojedyncze wyjątki od tej reguły, do których należą zapożyczone z polskiego i niemieckiego *koc*, *palác* i *szpryc* 'strzykawka'. O spółgłoskach miękkich powiemy jednak trochę później, w związku z czym liczba przykładów dla litery *ц* jest na razie ograniczona:

цирк	
цинк	
віц	z niemieckiego – 'žart'
центр	'centrum'
це́рква	'kościół, cerkiew'
це	'to'
це́гла	
цар	
ціка́вий	(tradycyjnie trzeba wymienić <i>i</i>)
ціна́	(też trzeba wymienić oraz utwardzić <i>c</i>)
цінні́к	(z tej samej rodziny)
цілий	(wymienić ale trochę inaczej)

Ч ч Ч ч (че)

Oznacza *cz*, a można je łatwo skojarzyć jako *Ц* na nóżce. Głoskę tę wymawiamy zawsze twardo jak po polsku; wymowa rosyjska bliska *ć*, chociaż rozpowszechniona na Ukrainie, jest niepoprawna.

Dość *чáсто* ukraińskie *cz* występuje na miejscu polskiego *c*, np. w słowach: *nicz* – *noc*, *picz* – *piec*, *wícze* – *wiec*. Jednak w większości przypadków ukraińskie *cz* spotykamy tam, gdzie polskie.

Тепер потрафимо вже прочита́ти і зрозумі́ти:

чек
чех
чин
час
чи
чий
пла́чу

матч Ліги чемпіонів УЕФА

i jeszcze kilka wyrazów, które aby zrozumieć, trzeba poddać lekkiej transformacji, zamieniając *cz* na *c*:

чвал
чу́до
плачу́ (to nie powtórka)

Nie mówimy jednak jeszcze

добрáніч

gdyż zostały nam ostatnie dwie litery słowiańskie, dwa dwuznaki, a na sam koniec kilka liter związanych ze spółgłoskami miękkimi, o których do tej pory nie mówiliśmy.

Ш ш Ш ш (ша)

Oznacza sz, a jedyne możliwe skojarzenie to obraz zębów ułożonych do wymówienia sz. Zwykle jest tożsame z polskim sz, chociaż może też występować na miejscu naszego ś, np. *wýszńia* – *wiśńia*.

Teraz możemy uzupełnić jedno z pierwszych przeczytanych słów:

шах-мат!

a jeżeli

наш товáриш

to wspomniany wyżej чех, to umiemy napisać, że

йогó товáришка – це чéшка

Jeżeli spotkamy się i mamy трóхи чáсу, to możemy zaprosić

чéха й чéшку на чáшку

herbaty albo кáви капучíно. Trzeba tylko

пошукáти й знайтí

jakąś dobrą кнáйпу, na co we Lwowie jest na pewno

велíкий шанс

Щ щ Щ щ (ща)

Ta litera jest w zasadzie do niczego niepotrzebna, gdyż oznacza połączenie dwóch głosek: шч. Zresztą w XIX wieku niektórzy chcieli ją z tego powodu zlikwidować, ale przeważała siła tradycji. Na szczęście można ją łatwo skojarzyć, bo jest bardzo podobna do Ш.

Tajemnica tego znaku wiąże się z początkami cyrylicy, kiedy zaczęli jej używać Bułgarzy. W ich języku częste było połączenie głosek шт i aby skrócić sobie pisanie, zamiast шт zaczęli zapisywać jedną literę pod drugą (tym bardziej, że podobnie wyglądała ta litera we wcześniejszym piśmie – głągolicy); dalej, podobnie jak było w przypadku оѣ, ten dwuznak przekształcił się w jedną literę – początkowo щ, a po rosyjskiej reformie щ. W języku staroruskim na miejscu bułgarskiego шт wymawiało się z reguły szcz, ale pisowni nie zmieniono, tylko przyjęto, że щ będzie się czytać po swojemu. Dlatego dzisiejsza wymowa rosyjska i ukraińska ma niewiele wspólnego z genezą samej litery.

W potocznym języku ukraińskim cz w tym połączeniu zwykle w ogóle nie jest wymawiane, więc w zasadzie ш i щ czytamy jednakowo. Jedynie w niektórych pozycjach, np. zwykle na końcu wyrazu, oraz w starannej wymowie wymawia się nadal szcz. To połączenie głosek wymawiamy zawsze twardo jak po polsku; wymowa rosyjska bliska ś, chociaż rozpowszechniona na Ukrainie, jest niepoprawna.

Potrenujmy na przykładach z lekcji:

що?

ще

(często wymawiane dokładnie – [szczę])

щасліво

ваше прізвище

(zwykle [-szczę])

Powyższe przykłady wyczerpują w zasadzie listę polskich odpowiedników szcz – mogą to być: szcz, sk lub c.

Dwuznaki ДЗ і ДЖ

Ці непотrzebnie oznacza dwie gloski, za to dwie spółgloski ukraińskie nie mają swoich liter. Są to *dz* i *dź*, które musimy oznaczać dwuznakami ДЗ і ДЖ. Na szczęście ich skład jest dokładnie taki jak po polsku.

Co ciekawe, w pierwotnej cyrylicy była litera na oznaczenie *dz* – s, gdyż występowało ono (i nadal występuje jako s) w języku macedońskim. Z kolei znak na *dź* – ђ wymyślili swego czasu Serbowie i z powodzeniem go używają.

Jeżeli przyjrzeć się sprawie dokładnie, to można zauważyć, że:

- ukraińskie *dz* czasem odpowiada polskiemu *dz*: *dzwonýty* – *dzwonić*, *dzban* – *dzban*,
- ale czasem polskiemu *z*, *ź*: *gúdzik* – *guzik*;
- jak już powiedzieliśmy, polskiemu *dz* może też odpowiadać ukraińskie *ź*: *mezá* – *miedza*,
- ale także ukraińskie *z*, *ź*: w *Pradze* – u *Prázi*, *koledze* – *kolézi*;
- ukraińskie *dź* za to zwykle odpowiada polskiemu *dz*: *rádžu* – *radzę*, *chódžu* – *chodzę*,
- czasem – polskiemu *cz*, *szcz* itp.: *bdžolá* – *pszczoła*, *džmil'* – *trzmiel*,
- czasem – polskiemu *ź*: *džereló* – *źródło*,
- a w wyrazach zapożyczonych pokrywa się z polskim: *džem*, *džaz*, *džyp*, *džyn*;
- przy okazji, chociaż nie mówiliśmy jeszcze o spółgłoskach miękkich, dodajmy, że ukraińskie *dź* również nie ma jednoznacznego polskiego odpowiednika – może to być *dź* (*džob* – *dziób*), albo na przykład *z* (*gedž* – *giez*).

Widać więc, że w zakresie spółgłosek *z*, *ź*, *ż*, *dz*, *dź*, *ż* nie można sformułować żadnych jednoznacznych reguł. Będzie to na pewno sprawiać nieco problemów w rozumieniu.

W ramach ćwiczenia przeczytajmy więc wyrazy, których polskie znaczenie zostało już wyjaśnione wyżej:

ДЗВОНІТИ
ДЗБАН
Г҃ДЗИК
РЃДЖУ
ХЃДЖУ
БДЖОЛА
ДЖМІЛЬ
ДЖЕРЕЛО
ДЖЕМ
ДЖАЗ
ДЖИП
ДЖИН

Spółgłoski miękkie

W języku ukraińskim, jak w każdy języku słowiańskim, występują spółgłoski twarde i miękkie. Do tej pory zajmowaliśmy się spółgłoskami wymawianymi twardo, z których prawie każda (nie licząc *dź* i *dz*) posiadała osobną literę w alfabecie. Wymowa większości z nich nie sprawiła nam chyba problemów. Z wymową i zapisem spółgłosek miękkich nie jest już tak łatwo. Na początek wyjaśnimy wymowę w kolejności od najłatwiejszych do najtrudniejszych. Na koniec zostawimy naukę jeszcze pięciu nowych liter.

ń – identyczne jak polskie

Jedyną spółgłoską miękką, która występuje w języku polskim w takiej samej postaci jest *ń*. Tak samo jak w języku polskim, samogłoska *i* zmiękcza poprzedzającą spółgłoskę, a więc *ni* wymawiamy zawsze *ńi*.

(Nie liczymy tutaj głosek miękkich, które wymawiamy w sposób naturalny przed samogłoską *i*, jak *wi*, *pi*, *ki*, *hi*, *czy* itd. W obu naszych językach występują one tylko w tym połączeniu, w którym na wymowę nie trzeba zwracać uwagi.)

Głoskę *ń* spotkaliśmy już między innymi w słowach: *deń*, *do pobáczenińa*, *páni*.

ś ź ć dź – podobne do polskich

Wszystkie cztery są wymawiane z podobnym stopniem miękkości, który powinien być mniejszy od polskiego, a większy od rosyjskiego. W czasach radzieckich była tendencja do upodabniania wymowy do rosyjskiej. Niemniej na Ukrainie Zachodniej nadal wielu starszych ludzi wymawia te spółgłoski tak jak po polsku, więc nie będzie wielkim problemem, jeżeli postąpimy tak samo.

Głoska *dź* występuje w języku ukraińskim bardzo rzadko. Pozostałe już spotkaliśmy w słowach: *nawczájusza*, *babúsa*; *narázi*; *pracúju*, *ukrajíneć*, *na práktyci*. W dialektach zachodnich, tak jak w języku polskim, zachodzi zmiękczenie *s* w połączeniach typu *spi-*, *sni-*, *smi-*; a więc, chociaż piszemy *pospíšajú* i *úspichiw*, to czytamy: [pośpíšajú], [úspichił] – tak jak po polsku *pospieszny* [pośpieszny].

Ukraińskim *ś*, *ź* odpowiadają w języku polskim prawie zawsze *ś*, *ź* (*diduśá* – *dziadziusia*, *żať* – *zięć*); ukraińskiemu *ć* – z reguły polskie *c* (*pracúwáty* – *pracować*, *chlópeć* – *chłopiec*); *dź* spotyka się rzadko i wręcz w każdym przypadku ma inny odpowiednik.

W drugą stronę – polskiemu *ś* odpowiada prawie zawsze ukraińskie *ś* lub *s*; podobnie polskiemu *ź* – *ź* lub *z*. Pojawianie się głosek twardych na miejsce polskich miękkich wynika zwykle z przekształcenia się w ukraińskim *i* w *y* oraz *ie* w *e*. Polskim *ć* i *dź* ukraińskie *ć* i *dź* odpowiadają natomiast bardzo rzadko (zwykle w wyrazach potocznych, ludowych) – ich odpowiednikami są raczej *ť*, *d'* lub *t*, *d*.

l – teoretycznie występuje, ale wymówić trudno

Z naukowego punktu widzenia język polski posiada głoskę *l* (miękkie *l*) – występuje ona w połączeniu *li* np. w słowie *lipa*. Ponieważ jednak jest to jedyne takie połączenie, a następujące *i* wręcz uniemożliwia wymówienie zwykłego *l*, więc Polacy nie zwracają uwagi na tę miękkość oraz nie potrafią powtórzyć tego dźwięku jako samodzielnej głoski. Aby nauczyć się jej wymowy, najlepiej wymawiać *l* i powoli przesuwając język do pozycji *j*. Gdzieś pomiędzy znajduje się właśnie *l*. Należy zresztą zauważyć, że język polski jest tu ewenementem, gdyż głoskę *l* znają prawie wszystkie pozostałe języki słowiańskie.

Tę spółgłoskę spotkaliśmy już na lekcji w słowach i wyrażeniach: *likuwátyśa* (zwróćmy uwagę, aby wymawiać [l'ikuwátyśa], nie [l-ikuwátyśa] z twardym *l*), *na źál'*, *dozwól'te*, *normál'no*, *pól'ka* oraz *poł'ák*.

W tym ostatnim przypadku należy uważać, żeby nie wymówić [polják] ani [poł'ják]. W połączeniu *l'a* nie występuje żadne *j* i muszą być słyszalne tylko dwie, a nie trzy głoski – tak samo jak po polsku wymawiamy np. *siostra* [śostra], a nie [sjostra] czy [śjostra].

Ukraińskiemu *l* odpowiada zawsze zwykłe polskie *l*, gdyż oznacza ono głoskę historycznie miękką. Widać to we wszystkich przykładach przypomnianych powyżej.

ř – podobne do l

Ta głoska należy z pewnością do najtrudniejszych. Jak można się domyślić z zapisu, chodzi o miękkie *r*. Najlepiej nauczyć się ją wymawiać odwrotnie niż *l* – wymawiać *j* i końcem języka, bez zmiany

położenia jego pozostałej części, próbować wymówić *r*. Na szczęście ta głoska występuje w języku ukraińskim niezbyt często i zawsze przed samogłoską, co znacznie ułatwia jej wymowę. Tak jak w przypadku *l*, nie należy jej nigdy wymawiać jak połączenia dwóch głosek *rj*.

Mimo niewielkiej częstości występowania, w pierwszej lekcji spółgłoska *ř* spotkała nas aż trzykrotnie – dwukrotnie przed *i*, co trochę ułatwia sprawę: *do zúštriczi, prźwyszczé*, oraz raz samodzielnie, nad którym to przypadkiem warto popracować: *u pořádku* – nie [uporjádku]. Dalej podamy jeszcze kilka przykładów do poćwiczenia.

Ukraińskiemu *ř* odpowiada zwykle polskie *rz* (bo powstało ono właśnie z miękkiego *r*): *pořádok* – *porządek*, *narikáty* – *narzekać*, *Řásziw* – *Rzeszów*. Jednak w niektórych wyrazach występuje *ri* pochodzące z *rō* i wówczas po polsku będzie *r*: *řid* – *ród*.

ť d' – trudne i bardzo częste

Te dwie głoski są dla Polaków bardzo trudne z czterech powodów:

- po pierwsze, nie występują w języku polskim zupełnie;
- po drugie, w języku ukraińskim występują bardzo często;
- po trzecie, mają bardzo podobne odpowiedniki *ć* i *dź*, od których trzeba je jednak odróżnić, gdyż mogą całkowicie zmienić znaczenie wyrazu – jak w przytaczanym już zestawieniu *w mįsti* 'w mieście' i *w mįsci* 'w miejscu';
- po czwarte, ukraiński zapis *ti* i *di* oznacza konsekwentnie (zgodnie z zasadą, że *i* zmiękcza) wymowę [ti] i [di], podczas gdy w języku polskim istnieją takie połączenia liter (w wyrazach niedawno zapożyczonych), ale wymawiamy je rozdzielnie: [t-i], [d-i] (np. *plastik*, *dipol*).

Problemy będą miały również osoby uczące się języka rosyjskiego, gdyż wielu Rosjan wymawia miękkie *t* i *d* tak, jak Ukraińcy wymawiają *ć* i *dź*. Po ukraińsku jest to jednak zupełnie co innego.

Co do czwartego powodu, to na zachodniej Ukrainie jeszcze do początku XX wieku utrzymała się dawna pisownia, która rozróżniała *i* pochodzące z *ě* i *ē* – zmiękczone, oraz *i* pochodzące z *ō* – niezmiękczone. Pisano więc: *řim* [d-im] bo *řom*, ale *řńlo*[dńlo] bo *řzięto*, *řziętać*. Mimo ujednoczenia dawno temu pisowni zgodnie z dialektami wschodnimi, na zachodzie rozróżnienie w wymowie utrzymało się do dziś (choć ma tendencję zanikową).

Do nauki wymowy *ť* i *d'* proponujemy metodę jak w przypadku *ř*, to znaczy wymawiać *j* i bez zmiany położenia końca i środka języka, jego początkiem próbować wymówić *t/d*. Potrenować można na słowach, które poznaliśmy na lekcji: *řwuť*, *řetńana* (uwaga: nie [tet-jńana]), *řidńs* (uwaga: nie [d-idńs]), *řńdńmo*, do *ředńli* ([nedńli] nie [ned-il-i]).

Przy okazji zwróćmy jeszcze uwagę na jedno z połączeń z głoską *ť*: *řyťńń*. Dwoma literami *ťń* oznacza się tu jedną głoskę *ť*, ale wymawianą ok. 1,5–2 razy dłużej, z pewnym zatrzymaniem głosu (na pierwszej literze miękkości nie zaznacza się). W zapisie wymowy oznaczamy to [řyť:a]. W uproszczeniu można to połączenie wymówić jak podwójne *ť*: [ťť], jednak bez przesadnego akcentowania granicy między pierwszym a drugim *ť*. Najczęściej podwajanymi głoskami są *ť* i *ń* w końcówkach wyrazów, które po polsku kończą się na *-cie*, *-nie*: *řyťńń* – *řycie*, *do pobńczenińa* [do pobńczeń:a] – *do zobaczenia*, *řysńńńa* – *řisanie*. Istnieją też jednak analogicznie długie *d'*, *ś*, *ź*, *ł*, *sz'*, *cz'* i *ź'*.

Ukraińskie *ť* i *d'* odpowiadają prawie zawsze polskim *ć* i *dź*. Wy tłumaczenie tego nie jest skomplikowane – po prostu polskie *ć* i *dź* powstały z dawnych miękkich *t* i *d*. Dlatego *řyťńń* – *řycie*, *řidńs* – *dziadzius*, *řńdńmo* – *bądźmy*, *ředńńa* – *niedziela*. W drugą stronę, w wyniku utwardzenia głosek ukraińskich, polskim *ć*, *dź* mogą odpowiadać też ukraińskie *t*, *d*: *ćiebie* – *tebé*, *dźiesięć* – *děsăt*.

Na pocieszenie dla osób, którym wymówienie *t* przychodzi z wielką trudnością, powiedzmy, że nawet dla Ukraińców jest to głoska zbyt trudna w pewnych połączeniach. Dlatego norma języka literackiego przewiduje czasem jej uproszczoną wymowę. Z taką sytuacją spotkaliśmy się w słowie *zwéřsa* 'zwie się, nazywa się' – w tym przypadku *tř* przechodzi w *ćć*: [zwéćća].

Oznaczanie miękkości

Przyszedł czas, aby dowiedzieć się, jak Ukraińcy zapisują spółgłoski miękkie. Przede wszystkim alfabet ukraiński (w odróżnieniu np. od serbskiego, który też jest odmianą cyrylicy) nie posiada osobnych znaków na oznaczenie spółgłosek miękkich.

Jak wiemy, w języku polskim jest podobnie i dlatego na oznaczenie miękkości używamy w nim:

- znaku diakrytycznego *´* (przed spółgłoskami i na końcu wyrazu),
- dodatkowo wstawionej litery *i* (przed samogłoskami)
- lub też niczego nie używamy (przed literą *i*, zgodnie z zasadą, że *i* domyślnie zmiękcza samo z siebie).

Język ukraiński również stosuje w tych przypadkach trzy różne metody, chociaż nieco inne. Jest to konsekwencją kontynuacji pomysłów Cyryla, niestety pasujących do języka bułgarskiego, a zupełnie nie przystających do fonetyki ukraińskiej.

Ь ь Ь ь (знак м'якшення)

Zacniemy od metody pierwszej, która jest prosta, logiczna i w dodatku dokładnie odpowiada naszej kresce *´*. Polega ona na dostawieniu za literą specjalnej litery *ь* zwanej *znak m'jakszenńa*, czyli *znak zmiękczenia*. We wszystkich swoich formach wygląda ona jak łaćńskie małe *b*, a od dużego cyrylicckiego *Б* odróżnia się brakiem górnej kreski. W tradycyjnej zachodniej pisowni łaćńskiej odpowiada mu polska kreska nad literą: *Ń ń Ś ś Ż ż Ć ć Ŕ ŕ*, lub czeski haczyk przyjmujący czasem formę przecinka: *Ě ě Ď ě*.

Popatrzmy, jak zapisuje się wyrazy, których wymowę przed chwilą ćwiczyliśmy:

день
на жáль
дозвóльте
нормáльно
пóлька
звуть
бúдьмо

Teraz wreszcie możemy napisać i przeczytać, że

ми з Польці

Wykorzystanie samego *i*

Również ta metoda jest dla Polaków łatwa, gdyż naśladuje zwyczaj polski. Upraszcza ona bardzo pisownię, gdyż eliminuje konieczność stawiania wszędzie kreszek / znaku zmiękczenia. Ma jednak tę wadę, że w przypadkach, gdy wymowa polska różni się od ukraińskiej, Polakom łatwo się pomylić. Pamiętajmy więc, że zawsze:

ді wymawia się [ды]

ті wymawia się [ты]

W ten sposób oznaczamy miękkość w wyrazach:

па́ні
нара́зі
на пра́ктиці
у́спіхів
ді́дусь
до неді́лі
до зу́стрічі
прі́звище

Samogłoski jotowane

Trzecią metodę oznaczania miękkości w języku polskim obrazują na przykład: *do widzenia, letnie, siódmy, tak czy siak, dziadziusi*. W tych przypadkach w wyniku dodania *i*, które nie jest czytane, a tylko oznacza miękkość poprzedniej spółgłoski, utworzyły się grupy liter: *ia, ie, ió, iu*. Te grupy liter w cyrylicy oznaczamy osobnymi literami, nazywanymi *samogłoskami jotowanymi*. Zapoznanie z nimi zakończy nasze zmagania z ukraińskim alfabetem.

Samogłoski jotowane oznaczają przede wszystkim *miękkość + samogłoskę*. Jeżeli jednak nie ma czego zmiękczać, bo przedtem nie ma żadnej spółgłoski, samogłoska jotowana oznacza *głoskę j + samogłoskę* (stąd określenie „jotowana”). Przećwiczymy to na przykładach za chwilę.

W języku ukraińskim trzy samogłoski jotowane są typowe: *je, ja i ju*. Natomiast dwie pozostałe – *ji i jo* – są pod względem pisowni specyficzne.

Є є Є є (їе)

Skojarzenie kształtu z samogłoską wyjściową *E* jest natychmiastowe. Kiedyś w cyrylicy wszystkie samogłoski jotowane były oznaczane przez połączone graficznie *I* i odpowiednią samogłoskę wyjściową – w tym przypadku: *Іє*. Stare samogłoski jotowane zostały z biegiem czasu uproszczone. W przypadku *je* odrzucono początkowe *I* i tak uzyskano współczesne *Є*.

Żeby skojarzyć znaczenie niektórych ukraińskich słów, przyda się wiedza, że ukraińskie *je* na początku wyrazu może odpowiadać polskiemu *e* (np. *Jewropa – Europa, jépocha – epoka*, chociaż ta oficjalna pisownia jest kwestionowana jako zrusyfikowana). W pozostałych przypadkach ukraińskim *ie/je* prawie zawsze odpowiada polskie *ie/je*, a z rzadka *io/jo*.

Spróbujmy przeczytać i zrozumieć o co chodzi:

лі́тне	[льі́тнє]
да́вне	[да́внє]
попе́рдне	[попе́рднє]
трéте	[трéтє] – nie [трéтїє]!
життеда́йний	[жить:еда́йний] – nie [життїє...]!
життє́вий	[жить:éвий]
є	[їе]
ма́єш	[ма́йєш]
ма́єте	[ма́йєте]

пожива́єш	[пожива́йеш]
мо́є	[мойé]
тво́є	[твойé]
при́ємно	[прийéмно]
éва	[йéва]
красна́вство	[крайнезна́вство]

Ю ю Ю ю (йу)

Mechanizm powstania obecnego kształtu tej litery jest identyczny, jak w przypadku Є. W starej cyrylicy zapisywano tę samogłoskę trójznakiem ЮѸ, a z biegiem wieków jeden z elementów odpadł; tym elementem było Ѹ. Tak więc brak widocznego związku między Ю a У zawdzięczamy po prostu greckiemu dwuznakowi ou. Aby te dwie litery skojarzyć, trzeba więc pamiętać, że obie pochodzą od ou, tylko z u wypadło o, a z ju wypadło Ѹ.

Wcześniej zauważyliśmy już, że ukraińskie u często odpowiada polskiemu a, e (*kut* – *kąt*, *múka* – *męka*). Na tej samej zasadzie ukraińskie *iu*, *ju* często odpowiada polskiemu *ia*, *ie*, *ja*, *je*: *dajú* – *daje*, *dajúť* – *daję*, *господи́ню* (*hospodýńiu*) – *gospodynię*. Poza tym połączenie *цю* wynikające z obowiązkowego zmiękczenia *c* odpowiada polskiemu *cu* bez zmiękczenia: *праці́ю* (*pracúju*) – *pracuję*.

Poćwiczmy na słowach z lekcji i kilku nowych:

ді́дусю	[д́йдусьу] – nie [д́ідусіу]!
бабу́сю	[бабу́сьу] – nie [бабу́сіу]!
праці́ю	[працьу́йу] – nie [праці́йу]!
лю́тий	[л́ьутій] – nie [л́іутій]!
тютю́н	[т́ьюту́н] ‘tytoń’
таємні́цю	[тайемні́цьу] ‘tajemnicę’
праці́ю	[працьу́йу]
перепро́шую	
поспіша́ю	
гада́ю	
віта́ю	
з тобо́ю	

Я я Я я (йа)

Tym razem zaczniemy od tego, że ukraińskie *ja* jest innym odpowiednikiem polskich *ia*, *ie*, *ja*, *je*: *пóтяг* (*róťah*) – *prociąg*, *язи́к* (*jazyk*) – *język*, *зайні́ття* (*zajńattá*) – *zajęcia*. Ten dźwięk w językach wschodniosłowiańskich pochodzi bowiem od prasłowiańskiego *ę*, które w języku polskim przeszło w *ie* lub *ia*. Na etapie tworzenia cyrylicy istniała jeszcze głoska *ę* i miała ona własną literę: Ѡ. Wówczas jeszcze *ja* było osobną samogłoską i oznaczano je połączeniem ІѠ (duże A miało formę Ѡ). Kiedy jednak obie te głoski zaczęły być wymawiane w języku rosyjskim tak samo, praktyka zaczęła zmierzać do wyeliminowania jednej z liter. Ostatecznie z alfabetu znikło ІѠ, a Ѡ pozostało i tylko zmieniło nieco swój kształt likwidując jedną nóżkę: Я. Tę zmianę za Rosjanami przejęły też wszystkie inne alfabety cyryliczne. Dla celów praktycznych możemy jednak zapamiętać Я jako A wgniecione z lewej.

Zobaczmy, jak zapisuje się słowa, które spotkaliśmy na lekcji:

навча́юся	[навча́йуся] – nie [навча́йуся]
лікува́тися	[льікува́тисья] – nie [лікува́тися]
зайня́ття	[зайня́ть:а] – nie [зайня́ття]
Тетя́на	[тетя́на] – nie [тетя́на]
життя́	[жита́] – nie [життя́]
поля́к	[польа́к] – nie [полия́к]
у порядку́	[поря́дку] – nie [поря́дку]
мо́я	
росія́нин	

Ї і Ії (йі)

Jak uprzedziliśmy na wstępie, jest to litera specyficzna – z tego względu, że samo *i* zmiękcza poprzedzającą głoskę. Tak więc w literze *i* zawiera się jakby od razu znaczenie *yi*, a w związku z tym dla litery *ї* pozostaje tylko jedno znaczenie – *ii*. Skojarzenie obu liter *i* i *ї* jest bezproblemowe.

(Jak już wspomniano, dialekty zachodnie rozróżniały *i* zmiękczone i niezmiękczone, dlatego w ich pisowni *ї* było kiedyś zupełnie zwykłą samogłoską jotowaną, posiadającą dwa znaczenia: *yi* i *ii*, zaś *i* oznaczało samą tylko samogłoskę bez zmiękczenia. Analogiczny system ma teraz cyrylica serbska.)

Połączenie *ji* może w języku polskim mieć wiele odpowiedników – identycznie jak w przypadku *i*. Najczęściej w języku polskim wystąpią więc *je* : *ja* lub *jó*. W sporej liczbie przypadków w języku polskim usłyszymy również *ji*; przy czym polska ortografia obecnie (od reform w latach 1930.) nie zna takiego połączenia liter *i* i połączenie głosek *ji* oznaczamy w piśmie jedną literą *i* – np. w słowie *źmii* wymawianym [źmiji] – ukr. *zmiyi*, *boisz się* [bojisz] – *bojiszja*, *prozaik* [prozajik] – *prozajik*. Obecność *ji* w pisowni to jedna z cech wspólnych dla ukraińskiego i czeskiego, a odróżniająca go od polskiego i rosyjskiego.

Na lekcji spotkaliśmy już kilka słów z *ї*:

дóброї ночі	[дóброї]
украї́нець	[украї́нець]
ї́	[йі́й]

Popatrzmy też na proste przykłady, w których ukraińskie *ji* zmienia się polskie *je* : *ja* oraz *jó*:

їм – їв	'jem → jadł'
їду – їхав	'jadę → jechał'
зві́чаїв	'zwyczajów'
Ки́їв	'Kijów'

I jeszcze kilka słów, w których ukraińskiemu *ji* odpowiada polskie *i* (czytane *i* lub *ji*):

їм	'im'
їх	'ich'
змі́ї	
наді́ї	'nadziei'
бо́їшся	
мо́їх	'moich'
проза́їк	

Dwuznaki ЇО i ЙО

Połączenie *io* nie występowało w językach macedońskim i bułgarskim, a w rosyjskim jest

jedynie wariantem *ie*, którego występowanie można łatwo przewidzieć. Dlatego stara cyrylica nie posiadała żadnego znaku na oznaczenie *io*. Ukraińcy takiego znaku również nie stworzyli i korzystają z dwuznaków w pełni zgodnych z zasadą „pisz jak słyszysz”. W tym przypadku nie musimy więc podawać żadnych przypomnień co do wymowy, gdyż sama pisownia wyrazów z *io*, *jo* jest wystarczającym przypomnieniem: tam, gdzie mamy głoskę *j* – piszemy *ï*:

ïогó
знаïóми
познаïóмитися

zaś tam, gdzie mamy zmiękczenie, piszemy *ь*:

до ньóго	‘do niego’
цьогó	‘tego’
трьох	‘trzech’
дзьоб	‘dziób’

Jak widać w powyższych przykładach, ukraińskie *io*, *jo* może odpowiadać polskiemu *io*, *jo* (ewentualnie *ió*), jak również polskiemu *ie* (ewentualnie *e* w miejscach, gdzie po ukraińsku jest miękkie *c*, a po polsku twarde).

’ (апóстроф) i rozdzielna wymowa samogłosek jotowanych

Czasami potrzebne jest zapisanie po spółgłosce głosek *ja*, *je*, *ju*, *ji*, a nie zmiękczających *ia*, *ie*, *iu*, *ji*. W języku ukraińskim są na to trzy różne sposoby:

- w wyrazach słowiańskich używa się apostrofu:

ім’я	[im’já]
п’ять	(pjat’) [p’jajt’] ‘pięć’
здоров’я	(zdorówjja) [здорóв’jja] ‘zdrowie’
з’ім	(zjím) [z’jím] ‘zjem’
в’їду	(wjídu) [w’jídu] ‘wjadę’
подвір’я	(podwírja) [podwír’jja] ‘podwórze’

- w słowach zapożyczonych w środku wyrazu używa się zwykle litery *i* w znaczeniu spółgłoski *j*:

діод	(diod) [d’jod] ‘dioda’
нотáриус	(notárius) [notár’jús] ‘notariusz’
медіатор	(mediátor) [med’játor] ‘mediator’

(jak widać, w języku polskim wygląda to zazwyczaj identycznie i identycznie się czyta)

- w słowach zapożyczonych w końcówkach typu *-cja*, *-sja*, *-nia* używa się połączenia *i* + samogłoska jotowana, jednak tego *i* nie wymawiamy (chyba że jest akcentowane, co zdarza się tylko wyjątkowo):

сесія	(sésija) [cés’ija] ‘sesja’
Дáнія	(Dánija) [Dán’jija] ‘Dania’
концéпція	(koncepcija) [koncep’cija] ‘konsercja’
мáфія	(máfija) [máf’ija] ‘mafia’
демократія	(demokrátija) [demokrát’ija] ‘demokracja’

(w tym przypadku czyta się jak po polsku, a tylko w pisowni pojawia się dodatkowe *-i*)

W pierwszej grupie słów na pewno zauważyliśmy takie, w których po polsku nie ma *j*: *imjá* – *imie*, *pjat’* – *pięć*. Wynika to z ukraińskiej zasady, że *p*, *b*, *f*, *w*, *m* nigdy nie są miękkie, a jeżeli kiedyś były,

to zamieniły się albo w twarde, albo w *pj, bj, ff, wj, mj*. W związku z tym w pisowni nigdy nie pojawia się po nich znak zmiękczenia, a samogłoska jotowana musi być rozdzielona apostrofem, aby przeczytać w niej *j*.

Na zakończenie

(Na razie bezskuteczne) próby zmiany ukraińskiego alfabetu

Pisownia *uo, ūo* jest na tyle prosta i jednoznaczna, że w XIX wieku powstał pomysł rozszerzenia jej na pozostałe przypadki i wyeliminowania liter jotowanych z języka ukraińskiego. Zdobył on nawet sporą popularność wśród zachodnioukraińskich socjalistów, jednak konserwatyści opowiadali się za pisownią jak najbliższą cerkiewnosłowiańskiej i nie dopuścili do jej zatwierdzenia jako oficjalnej w Austrii. Podobnie zakończyła się próba wprowadzenia alfabetu łacińskiego przez austriackie ministerstwo oświaty. Ukraińcy odrzucili ten projekt, gdyż po pierwsze przypominał im wcześniejsze próby narzucenia alfabetu polskiego, a po drugie – alfabet był oparty na czeskim, zaś Czesi dążyli wówczas do zdominowania objęcia przewodniej roli wśród Słowian zamieszkujących Austro-Węgry, czego Ukraińcy nie chcieli im ułatwiać.

Próby te zapisały się jednak na trwałe w historii, czego dowodem jest współczesny banknot o nominale 20 hrywni. Widnieje na nim fragment wiersza Iwana Franki w formie, do której przeczytania nie musielibyśmy znać samogłosek jotowanych i do głowy by nam nie przyszło, żeby *d'a* przeczytać *dja*; do tego nie musielibyśmy uczyć się litery *щ* (po prawej pisownia obowiązująca obecnie, na dole pisownia łacińska):

Земле, моја всеплодъучаја мати!
Сили, шчо в твојјј движель глублині,
Краплю, шчоб в боју сміліше стояти,
Дай і міні!

Zemle, moja vseplod'učaja maty!
Syly, ščo v tvojjj dvyžel' hlubyni,
Krapl'u, ščob v boju smilijše stojaty,
Daj i mini!

Земле, моя всеплодуючая мати!
Сили, що в твоїй движель глибині,
Краплю, щоб в бою сміліше стояти,
Дай і мені!

(Ziemo, moja najplodniejsza matko!
Siły, co w twojej draży głębinie,
Kroplę, by w boju stać śmieiej,
Daj i mnie!)

Spis treści

Litery zrozumiałe dla wszystkich.....	3
Mylące podobieństwa, które zawdzięczamy Grekom.....	6
Kolejne litery greckie, czasem przerobione.....	13
Nowe litery tylko dla Słowian.....	20
Spółgłoski miękkie.....	23
Samogłoski jotowane.....	27